

ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-САПЕРІВ ТА ЇХ ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД

У статті аналізується виявлена факторна структура особистості військовослужбовців-саперів. Структура особистості військовослужбовців-саперів складається із семи факторів. Аналіз виявлених факторів дає змогу визначити фокус роботи психолога військової частини та зазначити основні заходи психологічного супроводу цієї категорії військовослужбовців.

Ключові слова: факторна структура особистості, військовослужбовці-сапери, психологічний супровід.

Постановка проблеми. Наявний стан психологічного супроводу військовослужбовців-саперів на різних етапах військової діяльності не повною мірою відповідає вимогам сьогодення. Одним з основних недоліків цього стану, з одного боку, є відсутність науково обґрунтованих заходів психологічного впливу, зумовлених безпосередньо вимогами професійних завдань, які виконують військовослужбовці-сапери. З іншого боку, використання великого обсягу емпіричного матеріалу не завжди враховує вивчення індивідуально-психологічних якостей військовослужбовців залежно від їх військової спеціальності та психологічного стану на певному етапі військової служби, зокрема етапі відновлення після виконання завдань за призначенням. Вирішення цих завдань дасть змогу визначити фокус роботи військового психолога та побудувати адекватну програму заходів психологічного супроводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження, що стосуються діяльності саперів, проводилися за такими напрямками:

– вивчення особливостей професійної підготовки, компетенцій та відповідності їх вимогам діяльності саперів;

– вивчення особливостей та умов службової діяльності військовослужбовців підрозділів розмінування;

– визначення професійних/особистих якостей і професійно-психологічного портрету сапера, а також впливу стресогенних факторів на військово-професійну діяльність саперів-миротворців.

Так, М.М. Козяк та Д.А. Окіпняк займалися розглядом питання активізації навчально-пізнавальної діяльності в процесі підготовки фахівців гуманітарного розмінування під час навчання з метою більш якісного формування професійних якостей фахівців гуманітарного розмінування [1, с. 151]. В.Г. Родіков вивчав критерії, показники

та рівні розвиненості професійної компетентності саперів. Ним було запропоновано методику оцінювання критеріїв навчальних досягнень за такими рівнями, як когнітивний, професійний, комунікаційний, мотиваційно-ціннісний, інтегральний. Запропонована методика може слугувати як діагностичне забезпечення для визначення відповідності військовослужбовців посадовим вимогам із подальшим допуском їх до виконання завдань за призначенням [2, с. 200]. М.С. Заярна розглядає питання професіографічного опису діяльності піротехнічних підрозділів та наводить психологічний аналіз основних професійних завдань фахівців із піротехнічних робіт, який має прямий зв'язок із типом виконуваних ними завдань, що характеризуються високим рівнем фізичних і психічних навантажень [3, с. 70].

Значна кількість досліджень припадає на визначення професійних/особистісних якостей сапера. Так, О.В. Дишкант займається вивченням схильності до ризику як особистісного утворення в структурі особистості співробітників Міністерства надзвичайних справ України, які залучаються до розмінування. Учений зазначає, що схильність до ризику, з одного боку, є досить сталою особистісною характеристикою, а з іншого – залежить від типу виконуваних завдань у складі підрозділу [4, с. 144]. І.О. Пішко досліджує основні групи стресогенних факторів, які можуть здійснювати вплив на військово-професійну діяльність саперів-миротворців, а саме фактори, пов'язані з кліматично-географічними умовами країни перебування, умовами безпеки, умовами служби, національно-мовними аспектами країни перебування, культурними особливостями, інтимно-особистісними характеристиками, побутовими умовами [5, с. 124].

Ю.О. Бабаян та Л.О. Грішман також займалися вивченням питання психологічної готовності та стресостійкості як чинників психологічного

забезпечення службово-бойової діяльності в умовах підвищеного стресогенного впливу [6, с. 18]. Д.А. Окіпняк проводить аналіз визначальних особливостей професійної готовності фахівців із розмінування (у тому числі водолазів-підричників) та розкриває три основні етапи професійної готовності до виконання завдань за призначенням: завчасне формування готовності до дій в екстремальних умовах, безпосереднє формування готовності до дій в екстремальних ситуаціях в умовах службової діяльності та підтримання готовності в процесі підтвердження (підвищення) кваліфікації. Також науковець визначає основні складники показників професійної готовності саперів до виконання завдань за призначенням на кожному етапі: розвинуте в суб'єкта емоційне ставлення, уміння адаптувати свою поведінку відповідно до ситуацій, що виникають під час проведення розмінування, уміння будувати процес виконання бойових завдань, сформованість таких педагогічних здібностей, як мислення, уявлення, спостережливість, комунікативних умінь і широкого набору професійно значущих властивостей (емоційної стабільності, самоконтролю й наполегливості) [7, с. 142–145].

Спираючись на наведені дослідження, можемо зазначити, що не були предметом цілеспрямованого вивчення питання визначення особистісних і характерологічних особливостей сапера та харак-

терних для нього спонукаючих особливостей «Я – потягу» в структурі його особистості, які після виконання завдань за призначенням (зокрема, у зоні антитерористичної операції) потребують на етапі відновлення певного психологічного впливу з боку військового психолога.

Метою статті є вивчення особистісних особливостей військовослужбовців-саперів на рівні виявленої факторної структури особистості для визначення основних шляхів побудови адекватного психологічного супроводу на етапі відновлення після виконання ними завдань за призначенням.

Для виконання поставленої мети необхідно виконати такі завдання: 1) вивчити особистість військовослужбовців-саперів на рівні сформованих особистісних і характерологічних рис та глибинних спонукальних тенденцій «Я», які від самого початку впливають на формування особистості; 2) визначити основні заходи психологічного впливу під час супроводу військовослужбовців-саперів на етапі їх відновлення.

Дослідження базується на методологічному принципі системності в розумінні багаторівневої у функціонуванні факторної структури особистості військовослужбовців-саперів. Теоретико-методологічним підґрунтям роботи є дослідження структурної організації особистості, а також теоретичні (аналіз, систематизація й узагальнення), емпіричні (використання відповідних психодіа-

Таблиця 1

Факторна структура особистості військовослужбовців-саперів

№	Фактор (% дисперсії)	Вагомість характеристики		
		Спонування «Я»	Риси особистості за Кеттелом	Риси характеру за Шмішеком
1	«Зрілої самостійності та автономності» (8,235%)	m+ (-0,899) збереження об'єкта m- (-0,813) відсторонення об'єкта k+ (0,465) тенденція до присвоєння	(A -0,602) комунікабельність Q2 (0,448) нонконформізм	-
2	«Лабільності та доброзичливості» (8,149%)	e+ (0,439) тенденція доброти	-	циклотимність (0,891); застрягання (0,736); збудливість (0,659) екзальтованість (0,597)
3	«Професійної стриманості та дисципліни» (7,829%)	-	I (-0,816) чуттєвість Q1 -0,764) радикалізм G (0,717) висока нормативність N (0,446) дипломатичність E (0,424) самоствердження	дистимність (0,637)
4	«Тривоги та напруження» (6,946%)	e- (0,501) тенденція зла	A (-0,455) комунікабельність O (0,881) тривожність Q4 (0,500) напруженість KA (-0,722) коефіцієнт адаптації	Тривожність (-0,508)
5	«Психологічної стійкості та альтруїзму» (6,392%)	s+ (-0,957) садизм p+ (0,756) інфляція e+ (0,445) тенденція доброти	Q3 (0,459) високий самоконтроль	-
6	«Турбота про миротворчість» (6,345%)	h- (0,808) любов до людства h+ (0,635) любов до себе	M (0,774) мрійливість Q3 (0,476) високий самоконтроль	-
7	«Практичності та активності» (6,223%)	-	B (-0,879) високий інтелект N (-0,553) дипломатичність	гіпертимність (0,712) демонстративність (0,627)

гностичних методик) та статистичні (метод факторного аналізу) методи дослідження.

Виклад основного матеріалу. Дослідження військовослужбовців-саперів проводилось на базі 8-го Чернігівського навчального центру Державної спеціальної служби транспорту. У ньому взяли участь 28 осіб. Усі військовослужбовці, які брали участь у дослідженні, залучалися до виконання завдань у зоні антитерористичної операції та розмінування на території України.

Для вивчення психологічних особливостей особистості військовослужбовців-саперів нами були використані такі психодіагностичні методики: особистісний опитувальник Кеттела (форма С) для визначення сформованих рис особистості та рівня коефіцієнта адаптації; опитувальник Шмішека для вивчення сформованих рис характеру респондентів; методика портретних виборів Сонді з метою встановлення соціальних/асоціальних, здорових/патологічних глибинних спонукальних тенденцій «Я».

Отримані дані було піддано процедурі математико-статистичного аналізу за допомогою програми SPSS Statistic.

У таблиці 1 представлено виявлену факторну структуру особистісних характеристик військовослужбовців-саперів.

Як видно з таблиці 1, факторна структура особистісних характеристик військовослужбовців-саперів представлена сьома факторами, які пояснюють 50,12% внеску сукупної дисперсії.

Структуру першого фактора (внесок до сукупної дисперсії 8,235%) склали три показники за методикою Сонді та два – за опитувальником Кеттела. Так, за Сонді виявлено такі тенденції: збереження об'єкта (m+; -0,899), відсторонення об'єкта (m-; -0,813), які загалом можна інтерпретувати як соціально зрілі тенденції в розвитку особистості, наприклад, реалізовану сепарацію, незалежність від визнання та схвалення, самодостатність. Як наслідок, наявність у реалізації свого «Его» (k+; 0,465). Це підтверджується також на рівні виявлених за опитувальником Кеттела таких особистісних рис комунікативної сфери саперів, як (A; -0,602) низька комунікабельність та (Q2; 0,448) нонконформізм. Детальна характеристика цих рис, а саме намагання працювати наодинці, бути точними в справах, проте гнучкими в поведінці. Намагання бути самостійним і самодостатнім, не залежати від групи та підтримки й схвалення інших людей дає змогу інтерпретувати цей фактор як сформованість «зрілої самостійності та автономності».

Структуру другого фактора (внесок до сукупної дисперсії 8,149%) склали чотири показники за опитувальником виявлення акцентуацій характеру Шмішека та один показник за методикою Сонді.

Так, до складу цього фактора увійшли такі риси акцентуацій характеру: циклотимність (Сі;

0,891), збудливість (Vo; 0,659), екзальтованість (Ak; 0,597), які загалом характеризуються частою зміною настрою, лабільністю психіки та недостатнім контролем емоційного стану. Водночас наявність застрягання (Za; 0,736) та етичної тенденції доброти (e+; 0,439) за Сонді, прояви добросердя й доброзичливості є важливою, генетично зумовленою, спонукальною тенденцією «Я», яка може стримувати негативні афективні реакції, що накопичуються в психіці військовослужбовців-саперів через інертність їх проявів у мисленні й моториці.

Аналіз вищеописаних виявлених характеристик дає змогу інтерпретувати цей фактор як «фактор лабільності та доброзичливості».

Структуру третього фактора (внесок до сукупної дисперсії 7,829%) склали п'ять особистісних рис за опитувальником Кеттела та один показник за опитувальником Шмішека, які характеризують різні сфери особистості й характеру саперів. Так, виявлені риси – дипломатичність (N; 0,446) і самоствердження (E; 0,424) – характеризують комунікативну сферу вояків як емоційно стриману, здатну холоднокровно оцінити варіанти побудови своєї поведінки в екстремальній ситуації та проявити сміливість під час прийняття остаточного рішення. Інтелектуальна сфера характеризується відсутністю радикалізму (Q1; -0,764), що проявляється в дотриманні усталених думок, традицій і професійного досвіду. Емоційна сфера представлена раціональним сприйняттям дійсності без сентиментів (I; -0,816). На рівні особистісної поведінки виявлені висока нормативність (G; 0,717), прагнення дотримуватись дисципліни й порядку, відповідальне ставлення до справи. На рівні характеру виявлена така риса, як дистимність (Dі; -0,637), яка ніби компенсує певну стриманість і холоднокровність проявами доброго настрою, енергією та гумором.

Загалом цей фактор можна інтерпретувати як «фактор професійної стриманості та дисципліни».

Структуру четвертого фактора (внесок до сукупної дисперсії 6,946%) склали чотири особистісні характеристики за опитувальником Кеттела, а також один показник за методикою Сонді. Так, виявлені особистісні риси характеризують такі сфери особистості військовослужбовців: комунікативну (A; -0,455) – з низькою комунікабельністю; емоційну – з високою тривожністю (O; 0,881) та напруженістю (Q4; 0,500). Виявлений комплексний показник коефіцієнта адаптації характеризується низьким рівнем адаптованості (KAD; -0,722). За методикою Сонді виявлено показник тенденції до зла (e-; 0,501), що вказує на надмірне накопичення грубого афекту та може привести до вибуху емоцій. Тому цей фактор можна інтерпретувати як стресовразливий, або «фактор тривоги та напруження».

Структуру п'ятого фактора (внесок до сукупної дисперсії 6,392%) склали три показники за мето-

Таблиця 2

Кількість показників, представлених у кожному з факторів за різними методиками

№ фактора	1	2	3	4	5	6	7
Методика							
Шмишек	0	4	1	1	0	0	2
Кеттел	2	0	5	3	1	2	2
Сонді	3	1	0	1	3	2	0

дикою Сонді та по одному показнику за методиками Шмишека й Кеттела. Так, за методикою Сонді було виявлено такі фактори: (s+; -0,957) – опанування своєї активності (жага до життя та руйнування, тяга до об'єктивності й почуття реальності), що водночас поєднується з (p+; 0,756) – палкою емоційністю та поривом до захоплення, почуттям влади й суперництва, а також з (e+; 0,445) – проявами добросердя, доброзичливості та лагідності. На рівні поведінкової сфери особистості, згідно з опитувальником Кеттела, до цього фактора увійшла така важлива риса, як високий самоконтроль і самодисципліна (Q3; 0,459). На рівні характерологічних рис, згідно з опитувальником Шмишека, виявлено подолання тривожності (Tr; -0,508). Аналіз виявлених показників дає змогу інтерпретувати цей фактор як «фактор психологічної стійкості та альтруїзму».

Структуру шостого фактора (внесок до сукупної дисперсії 6,345%) склали два показники за методикою Сонді та два показники за опитувальником Кеттела. Так, за методикою Сонді до цього фактора увійшли (h-; 0,808) – любов до людства, (h+; 0,635) – любов до себе. За опитувальником Кеттела до цього фактора увійшли (M; 0,774) – мрійливість як показник розвинутого творчого інтелекту в поєднанні з (Q3; 0,476) – високим самоконтролем на поведінковому рівні.

Цей фактор можна інтерпретувати як фактор «турбота про миротворчість».

Структуру сьомого фактора (внесок до сукупної дисперсії 6,223%) склали два показники за опитувальником Кеттела та два показники за опитувальником Шмишека. Так, виявлені за Кеттелом особистісні риси свідчать про наявність у цьому факторі високого рівня практичного інтелекту (B; -0,879) та відкритості й прозорості на комунікативному рівні – дипломатичності (N; -0,553). За опитувальником Шмишека виявлено такі характерологічні риси, як гіпертимність (Gi; 0,712) і демонстративність (De; 0,627).

Цей фактор можна інтерпретувати як «фактор практичності та жвавої активності».

У таблиці 2 представлено кількісний аналіз особистісних характеристик, які містить кожний фактор у виявленій факторній структурі особистості військовослужбовців-саперів.

Відповідно до гіпотези Сонді щодо спадкового характеру закріплених у людини форм поведінки можна припустити, що на основі спонукальних тенденцій «Я» формуються певні риси особистості й характеру. Деякі з них є генетично зумовленими та передаються в спадок, деякі ж формуються впродовж життя.

Так, наприклад, третій («фактор професійної стриманості та дисципліни») і сьомий («фактор практичності та активності») фактори могли сформуватися впродовж соціально зрілого життя

та спеціального професійного навчання військовослужбовців. Водночас припускаємо, що відсутність певних особистісних характеристик у другому факторі («фактор лабільності та доброзичливості») та мінімальна їх представленість у п'ятому факторі («фактор психологічної стійкості та альтруїзму») може вказувати на певну особистісну деформацію або недостатню сформованість необхідних особистісних якостей для подолання стресових впливів. Безперечно, це може бути фокусом адекватного психологічного втручання з боку військового психолога. Для подолання наявних негативних афективних реакцій, які накопичуються в процесі екстремальної діяльності саперів (другий фактор), нами застосовувались ефективні вправи з психосаморегуляції, зокрема техніки «скидання», перша психологічна допомога, дихальні вправи, ключ Алієва тощо. Систематичне навчання правильному застосуванню цих технічних прийомів на етапах відновлення й підготовки до виконання завдань за призначенням дасть змогу сформувати певні навички в подоланні стресових впливів.

На наше переконання, сформований внутрішній самоконтроль і дисципліна, що виявлений у п'ятому факторі («фактор психологічної стійкості та альтруїзму»), є недостатнім у подоланні спонукальних тенденцій руйнування та смерті. Крім навчання певним поведінковим стратегіям, дуже важливим є питання правильної екзистенціальної переробки ключових проблем, з якими має справу військовий сапер: смерті, ізоляції, свободи та внутрішньої порожнечі. Однак застосування екзистенціальних вправ у межах психологічного супроводу є справою подальшого дослідження.

Висновки. Таким чином, виявлена структура особистості військовослужбовців-саперів є багатофакторною, містить сім факторів і має свою специфіку.

Неузгодженість між виявленими характеристиками всередині виявлених факторів на рівні рис особистості, характеру та спонукальних тенденцій «Я» може вказувати на певні особистісні деформації, які потребують психологічного втручання.

Основними заходами психологічного впливу на особистість військовослужбовців-саперів на етапі відновлення є насамперед навчання навичкам

психосаморегуляції, зокрема, застосування технік «скидання», першої психологічної допомоги, дихальних вправ, ключа Алієва тощо.

Актуальним питанням, що потребує подальшого вивчення, є впровадження в заходи психологічного супроводу саперів певних екзистенціальних вправ, пов'язаних із вирішенням ключових особистісних проблем: смерті, ізоляції, свободи та внутрішньої порожнечі.

Література:

1. Козяр М.М., Окіпняк Д.А. Активізація навчально-пізнавальної діяльності у процесі підготовки фахівців гуманітарного розмінування під час навчання. Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. 2013. № 8. С. 251–257.
2. Родіков В.Г. Критерії, показники і рівні розвиненості професійної компетентності саперів. Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія «Педагогічні та психологічні науки». 2015. № 1(74). С. 200–213.
3. Заярна М.С. Теоретико-психологічні засади професіографічного аналізу діяльності піротехнічних підрозділів ДСНС України. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2014. № 16. С. 69–77.
4. Дишкант О.В. Схильність до ризику як особистісне утворення в структурі особистості співробітників МНС. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2006. № 3(1). С. 144–151.
5. Пішко І.О. Умови та особливості військово-професійної діяльності миротворчих підрозділів. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». 2010. № 2. С. 124–126.
6. Бабаян Ю.О., Грішман Л.О. Особливості психологічної готовності військовослужбовців до дій в екстремальних умовах. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки». 2014. № 2(13). С. 17–21.
7. Окіпняк Д.А. Особливості професійної готовності саперів (водолазів-підривників) до виконання завдань за призначенням. Військово-технічний збірник. 2016. № 14. С. 142–146.

Мозговой В. И. Изучение структурной организации личности военнослужащих-саперов и их психологическое сопровождение

В статье анализируется выявленная факторная структура личности военнослужащих-саперов. Структура личности военнослужащих-саперов состоит из семи факторов. Анализ выявленных факторов позволяет определить фокус работы психолога воинской части и указать основные меры психологического сопровождения данной категории военнослужащих.

Ключевые слова: факторная структура личности, военнослужащие-саперы, психологическое сопровождение.

Mozghovyi V. I. The study of the structural organization of the personality of military servicemen-sappers and their psychological support

In the article the revealed factor structure of the personality of servicemen-sappers is analyzed. The structure of the personality of servicemen-sappers consists of seven factors. The analysis of the identified factors makes it possible to determine the focus of the work of the psychologist of the military unit and indicate the main measures of psychological support with this category of servicemen.

Key words: factor structure of personality, servicemen-sappers, psychological support.